

Din nou despre blocurile cu litere grecești de la Sarmizegetusa regia

HADRIAN DAICOVICIU

Descoperirea pe Dealul Grădiștii a primelor blocuri fasonate de calcar avînd incizate pe una din fețe sau la unul din colțuri 1—2 litere grecești a trecut aproape neobservată¹. În măsura în care ea a atras, totuși, luarea aminte a vreunui rar cercetător, a fost pusă pur și simplu sub semnul îndoielii² sau i s-a dat, în treacăt, o explicație simplă, care părea să aibă toate șansele să fie ade-vărată³. Abia descoperirile mai noi au stîrnit o discuție de specialitate asupra semnificației literelor grecești de pe blocurile de calcar de pe Dealul Grădiștii.

Constantin Daicoviciu, care a descoperit și publicat 17 asemenea blocuri⁴, a constatat că toate piesele, lucrate cu multă grijă și purtînd incizate două-trei litere grecești, făcuseră parte din zidul care despărțea cele două terase ale incintei sacre (zidul de susținere al terasei a X-a), formînd pare-se, un fel de balustradă. Construcția fiind dintre cele mai simple, nu era nici o nevoie de semne speciale pentru potrivirea blocurilor în zid, cu atît mai mult cu cît astfel de semne lipseau la clădirile mai mari și mai complicate (turnul pentagonal de la Sarmizegetusa regia, turnurile-lo-cuință din cetatea de la Costești etc.).

Tot datorită mai ales săpăturilor sistematice conduse de C. Daicoviciu în Munții Orăștiei se știe astăzi că blocurile marcate cu litere grecești pot fi grupate în două categorii :

a) Blocuri purtînd cite o singură literă, incizată undeva la mijlocul suprafeței⁵; de regulă, litera este aceeași pentru mai multe blocuri din același zid.

b) Blocuri de calcar lucrate cu deosebită grijă, de formă diferită de aceea a blocurilor din zidurile de incintă, neavînd „babe”, ci numai lăcașuri pentru crampoane de metal, eventual de lemn (fapt care dovedește că nu erau dispuse în două paramente), purtînd pe una din fețe⁶, bine nete-zită, la unul din colțuri, două sau trei (rareori una singură sau mai multe de trei) litere grecești, care trebuie citite uneori vertical, alteori orizontal. Astfel de blocuri au fost descoperite pînă acum exclusiv la Sarmizegetusa regia.

¹ Descoperirea, făcută cu prilejul săpăturilor efectuate de fiscul austriac la începutul secolului trecut, a rămas con-semnată într-un raport inaccesibil pe atunci cercetătorilor (vezi A. Bodor, *Crisia*, 1972, p. 28 și nota 5). Ceva mai tir-ziu, M. J. Ackner a văzut și el, se pare, 15 asemenea blo-curi; vezi M. J. Ackner, *Archiv des Vereines für siebenbür-gische Landeskunde*, 1. 1863, nr. 2, p. 22 (citată după G. Finály, *ArchÉrt*, 32, 1916, p. 22).

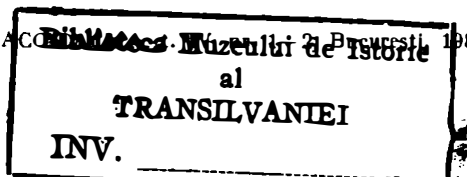
² J. Neigebauer, *Dacien*, 1851, p. 103, afirmă că n-a putut găsi pe teren blocurile descrise de M. J. Ackner și socotește că ar putea fi vorba de semne lăsate de agenții naturali.

³ V. Părvan, *Gelica*, București, 1926, p. 480, consideră literele drept semne făcute de meșteri greci pentru potrivirea pietrelor în ziduri.

⁴ Vezi C. Daicoviciu și colaboratorii, *SCIV*, 2, 1951, 1, p. 118—121 și pl. V, 1—17.

⁵ Se semnalează astfel blocuri purtînd litera B (beta) în zidul de incintă al Sarmizegetusei regia, blocuri purtînd litera C (sigma) la turnurile-locuință de la Blidaru și Căpîlna, un bloc purtînd litera θ (theta) în paramentul exterior al zi-dului de pe latura sudică a cetății a II-a de pe Blidaru, cite un bloc marcat cu litera X (chi) în zidul din spate al bastio-nului I al cetății I de la Blidaru și în zidul de incintă al cetății de la Căpîlna (în acest al doilea caz, litera este de di-mensiuni neobișnuite de mari).

⁶ Excepție face un bloc purtînd pe una din fețe două litere, iar pe fața vecină una singură. Aceasta se explică prin împrejurarea că avem de-a face cu un bloc de colț, lucru do-vedit și de urmele a două scoabe pe fața superioară a pietrei (vezi H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 228, nr. 26).

Literele izolate de pe blocurile din prima categorie sînt, fără îndoială, semne de pietrar, deși nu se poate preciza dacă avem de-a face cu semne „de carieră” (adeverind, deci, munca unei anumite echipe sau extragerea pietrei dintr-un anumit sector) ori cu semne „de destinație”, care arătau cărei construcții îi era hărăzit un lot de blocuri. A doua ipoteză mi se pare mai probabilă; oricum, nu e de crezut că literele urmau să-i ajute pe constructori la potrivirea blocurilor în zid.

În ceea ce privește blocurile din a doua categorie, C. Daicoviciu, respingînd explicația dată de V. Pârvan⁷, se gîndea că grupurile, eventual combinate, de litere grecești ar reprezenta un *album* de regi, mari preoți și alți dregători daci⁸. Această interpretare mi s-a părut și mie a fi cea mai verosimilă⁹.

Discuția a fost reluată de A. Bodor, care nu găsește nici un temei pentru a vedea în literele de pe blocurile de la Sarmizegetusa regia semne de lapicid. El respinge și ipoteza semnelor de potrivire sau de asamblare intrucit, în acest caz, literele ar fi trebuit să fie invizibile după construirea zidului; la balustrada zidului de susținere al terasei a X-a de pe Dealul Grădiștii literele au fost, dimpotrivă, incizate tocmai pe suprafețele vizibile ale blocurilor¹⁰.

Valoarea acestui argument este relativă, căci se cunosc, în arhitectura greacă, exemple de construcții la care numerotarea blocurilor de piatră cu ajutorul unor litere era vizibilă și după asamblare¹¹. Împotriva ideii că literele de pe blocurile de la Sarmizegetusa regia ar reprezenta semne de asamblare se pot însă adăuga unele considerente formulate pe baza studierii unor construcții din lumea greacă.

Pe blocurile bazei de la Assos sînt incizate 1—2 litere, care trebuie citite întotdeauna pe orizontală; uneori, două blocuri alăturate poartă, la extremitățile care se ating, aceeași literă sau același grup de litere scrise în sens contrar (odată de la stînga la dreapta, odată de la dreapta la stînga). În cazul treptelor templului ionic de la Pergam, blocurile primei trepte poartă literele A, B, Γ, Δ, E, Ζ; cele ale treptei a doua sînt marcate de grupurile de litere AB, BB... ZB; cele ale treptei a treia poartă literele AΓ, ... ZΓ, iar cele ale treptei a patra literele AΔ... ZΔ; în acest caz, evident, prima literă reprezintă numărul blocului, iar a doua numărul treptei. La zidurile porticului lui Filip al II-lea de la Delphi, toate blocurile purtau indicația asizei și a locului lor în asiză, pornind, în general, de la colțul sud-vestic al edificiului. Cele mai multe blocuri poartă una din primele zece litere ale alfabetului grecesc și, bineînțeles, aceste litere se repetă frecvent; de exemplu, literele A, B, Γ se găsesc pe cite un bloc din fiecare din cele zece asize ale zidului¹².

Precum se vede, indiferent de sistemul concret adoptat de constructori, se poate constata o anumită logică și, în special, se observă frecvente repetări ale literelor sau ale grupurilor de litere. Nimic asemănător nu se constată în cazul blocurilor de la Sarmizegetusa regia, unde literele izolate și repetările de litere sau de grupuri de litere sînt extrem de rare¹³.

A. Bodor nu neagă „posibilitatea ca literele de pe diferitele blocuri să fi format cuvinte, însă poziția lor pe blocuri, distanțele prea mari care în mod inevitabil au rămas între rînduri de litere, după asamblarea blocurilor, reduc și această posibilitate la minimum”¹⁴. Este o părere împărțită și de I. H. Crișan, care adaugă că împotriva ipotezei unui *album* pledează și lipsa vocalelor¹⁵.

Înlăturînd toate explicațiile propuse anterior, A. Bodor încearcă să găsească alt înțeles literelor de pe blocuri. Ideea aceasta a fost generată de faptul că pe unele blocuri se pot vedea litere care, în secolul I î.e.n., erau utilizate numai ca cifre: Q (koppa), [(digamma), I (zeta). El conchide, în consecință, că literele reprezintă, măcar în majoritatea lor, cifre¹⁶. Afirmînd că, la greci, poziția literelor exprimînd un număr oarecare nu avea importanță și că semnul care exprima cifra cea mai mare putea sta la început, la mijloc sau la sfîrșit, autorul ipotezei dă citeva exemple de tîlmăcire matematică. El adaugă că literele așezate orizontal exprimă cite un singur număr, în timp ce

⁷ Vezi *supra*, nota 3. Trebuie spus însă că marile savanți nu aveau la dispoziție decît cele citeva blocuri publicate de M. J. Ackner (vezi *supra*, nota 1) și că ei nu puteau ști că blocurile cu litere provin dintr-o construcție atît de simplă.

⁸ C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 327.

⁹ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 230—231.

¹⁰ A. Bodor, *Crisia*, 1972, p. 30.

¹¹ De exemplu, blocurile unei baze de la Assos (R. Martin, *Manuel d'architecture grecque. I. Matériaux et techniques*, Paris, 1965, p. 226 și fig. 106), treptele templului ionic de pe terasa teatrului din Pergam (p. 228 și fig. 107), zidu-

rile porticului lui Filip al II-lea de la Delphi (p. 230 și fig. 181).

¹² Pentru toate aceste construcții, vezi nota precedentă.

¹³ Vezi C. Daicoviciu și colaboratorii, SCIV, 2, 1951, 1, pl. V, 1—17; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 226—229.

¹⁴ A. Bodor, *loc. cit.*

¹⁵ I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, ed. a II-a, București, 1977, p. 440. Afirmația este adevărată pentru anumite grupuri de două sau trei consoane, dar nu este adevărată în general: pe blocurile de la Sarmizegetusa regia se întîlnesc toate vocalele alfabetului grecesc.

¹⁶ A. Bodor, *op. cit.*, p. 31—32.

literele așezate vertical pot exprima fie două numere deosebite, fie un singur număr ce trebuie citit de sus în jos¹⁷. Concluzia finală este presupunerea că „blocurile cu semnele grecești [...] formau un fel de legendă matematică pentru interpretarea complexului calendaristic și astronomic” de pe terasele incintei sacre, ipoteza părind a fi sprijinită de prezența, pe unele blocuri, a literei L care ar însemna „an”, „perioadă”¹⁸.

Această explicație a fost acceptată și de I. H. Crișan¹⁹, în timp ce I. I. Russu a revenit la ipoteza cea mai neverosimilă, aceea a semnelor de zidar (arhitect), pe care, nu se știe de ce, o consideră drept o „teză mai recentă” și o atribuie lui A. Bodor care, de fapt, o combătuse²⁰.

Fără îndoială, interpretarea aritmetică a literelor grecești de pe blocurile de la Sarmizegetusa regia reprezintă o ipoteză tentantă și, într-un anumit sens, este greu să se aducă o dovadă peremptorie împotriva ei. Este evident că orice grup de litere grecești poate fi considerat drept un grup de cifre, respectiv drept un număr. Totuși, la o examinare mai atentă, lucrurile nu par chiar atât de simple.

Pentru început, așa menționa că gruparea cifrelor (unități, zeci, sute etc.) care formează un număr nu este tocmai lipsită de orice regulă în epigrafia greacă. În general, ordinea lor este descrescândă și acest criteriu este întotdeauna valabil pentru numerele mai mari de 1 000. Pentru cele mai mici de 1 000 se constată uneori o derogare de la regulă: în loc să se înceapă cu cifra cea mai mare, care exprimă sutele, se începe cu cifra cea mai mică, exprimând unitățile²¹.

Admițând la rigoare, împreună cu A. Bodor, că poziția cifrelor este absolut indiferentă și că literele exprimând sute pot ocupa tot atât de bine locul de la început, cel de la mijloc sau cel de la sfârșit, îmi este mult mai greu să accept că în cadrul aceluiași monument nu se ține seama de nici o regulă. Acum, însuși A. Bodor dă un asemenea exemplu²², citind două blocuri care poartă literele QHP = 198 și, respectiv, QCB = 292; după cum se poate constata, în primul caz locul dinții e ocupat de zeci (Q = 90), locul al doilea de unități (H = 8), iar locul al treilea de sute (P = 100), în timp ce ordinea, în cazul celui alt bloc, este diversă: zeci (Q = 90), sute (C = 200) și unități (B = 2).

În ce mă privește, am încercat să stabilesc modul de a proceda al celor care au incizat literele pe blocuri, luând în considerare un lot de 50 de blocuri care nu prezentau dificultăți sau incertitudini de lectură²³. Acestea pot fi clasificate, după numărul literelor, în felul următor: 3 blocuri cu o singură literă; 33 de blocuri cu două litere; 11 blocuri cu trei litere; 1 bloc purtând două litere distanțate, fără legătură între ele; 1 bloc având un grup de două litere și unul de trei litere; 1 bloc purtând un grup de două litere și o literă izolată. Evident, blocurile cu o singură literă, cel cu două litere distanțate și litera izolată de pe ultimul dintre blocurile menționate mai sus nu au nici o importanță pentru discuția care va urma.

Grupurile de două litere de pe blocuri trebuie citite orizontal în 13 cazuri și vertical în 22 de cazuri; cele de trei litere sunt dispuse orizontal în 6 cazuri și vertical în 6 cazuri.

Dacă sînt considerate cifre (numere), cele 13 cazuri cu două litere așezate orizontal reprezintă:

- Unități + zeci în 3 cazuri (AI, BI, EA)
- Zeci + unități în 3 cazuri (IB, IB, NA)
- Unități + unități în 5 cazuri (BB, CB, Iθ, HA, θA)
- Zeci + sute într-un caz (NP)
- Sute + unități într-un caz (XE)
- Cele 22 de grupuri de cîte două litere dispuse vertical reprezintă, la rîndul lor²⁴:
- Unități + zeci în 7 cazuri, (BN, ΓN, ΓO, ΓΠ, VA, ZI, III)
- Zeci + unități în 3 cazuri (NB, NH, Ξθ)

¹⁷ *Ibidem*, p. 32.

¹⁸ *Ibidem*, p. 34. Pentru complexul calendaristic și astronomic din incinta sacră a Sarmizegetusei regia, vezi H. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., 4, 1960, p. 231–254; G. Charrière, *BSPF*, 60, 1963, 7–8, p. 410; H. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 383–385; K. Horedt și G. Horedt, *Tribuna*, 10, nr. 52 (517), 29 decembrie 1966, p. 6; Ș. Bobancu, C. Samoilă, E. Poenaru, *Calendarul de la Sarmizegetusa regia*, București, 1980.

¹⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 410–411.

²⁰ I. I. Russu, *AIIACluj-Napoca*, 19, 1976, p. 42 și nota 24.

²¹ Margherita Guarducci, *Epigrafia greca*, I, Roma, 1960, p. 423.

²² A. Bodor, *op. cit.*, p. 32.

²³ Am exclus toate blocurile pe care nu le-am văzut personal sau ale căror litere nu erau perfect lizibile în desenele publicate de C. Daicoviciu.

²⁴ Din motive tehnice, redau aceste litere tot orizontal.

Unități + unități în 5 cazuri (ΓΓ, ΠΓ, Δε, ΗΗ, ΘΔ)

Zeci + sute într-un caz (ΞC)

Sute + unități într-un caz (ΥΕ)

Zeci + zeci în 4 cazuri (ΟΙ, ΟΝ, ΙΟ, QM)

Sute + zeci într-un caz (ΦΝ)

În cele 6 cazuri când sînt așezate orizontal, grupurile de trei litere reprezintă :

Unități + zeci + sute în 3 cazuri (ΙΙΠ, ΙΙΠ, ΘΠΠ)

Unități + zeci + unități în 2 cazuri (ΖΝΓ, ΓΝΖ)²⁵

Zeci + zeci + unități într-un caz (ΝΙΘ)

În cele 6 cazuri când sînt așezate vertical, grupurile de trei litere reprezintă în cite un singur caz :

Unități + unități + zeci (ΔΕΝ)

Unități + sute + unități (Δ[B])²⁶

Zeci + unități + unități (QBC)

Zeci + unități + zeci (QBC)

L + unități + zeci (LΘΠ)

L + sute + zeci (LCN)

Se poate ușor constata că în procedeul folosit la Sarmizegetusa regia nu există nici o ordine și nici o logică. Deosebit de ciudate sînt grupurile de cite două litere care exprimă același ordin de cifre (unități + unități și zeci + zeci). Relativ stranie este și folosirea a cite două semne diferite pentru literele zeta (I și Z) și sigma (C și [).

Compararea valorilor numerice ale literelor sau ale grupurilor de litere de pe blocuri cu valorile numerice cunoscute din studiul sanctuarelor de pe Dealul Grădiștii (în special cu valorile din cele două sanctuare circulare) nu relevă nimic semnificativ.

În această situație, fără a se nega în mod absolut posibilitatea ca unele litere sau grupuri de litere de pe blocurile de la Sarmizegetusa regia să reprezinte cifre și numere, este, cred, mai înțelept să se renunțe la încercarea de a li se da o explicație globală de ordin matematic.

Trebuie să recunosc, pe de altă parte, că și ideea unui *album* se lovește de dificultăți greu de depășit. Din grupurile de litere existente nu s-a putut reconstitui numele nici unui personaj dac important cunoscut din alte izvoare și, de altminteri, orice încercare de reconstituire a oricărui nume²⁷ pare neconvingătoare fie din cauza completărilor prea mari și lipsite de o anumită regulă care ar trebui făcute²⁸, fie din cauza lipsei vocalelor, fenomen caracteristic limbilor semite, dar extrem de greu de acceptat, în secolele I î.e.n. — I e.n. pentru idiomul indo-european vorbit de daci.

Blocurile cu litere grecești provenind din incinta sacră a Sarmizegetusei regia rămîn pe mai departe enigmatice.

Encore une fois sur les blocs à lettres grecques de Sarmizegetusa regia

RÉSUMÉ

Il s'agit de quelques 90 blocs en calcaire trouvés à Sarmizegetusa regia (Dealul Grădiștii). Ces blocs sont travaillés avec beaucoup de soin et portent sur une de leurs faces, au coin, 1—3 lettres grecques qui doivent être lues tantôt horizontalement, tantôt verticalement. Ces blocs formaient originairement une espèce de balustrade au-dessus du mur de soutènement de la Xème terrasse de Dealul Grădiștii, dans la zone des sanctuaires.

²⁵ Γ și N sînt în ligatură.

²⁶ Am interpretat semnul [drept sigma pătrat și nu drept koppa.

²⁷ Din grupul de litere ΙΙΠ, C. Daicoviciu a încercat să reconstituie numele *ZiPeR* (vezi C. Daicoviciu, în *Istoria*

României, I, București, 1960, p. 328).

²⁸ De exemplu. *DeKeBalos* din grupul de litere Δ[B] (în cazul când [este citit koppa și nu sigma) sau *DEkaiNeos* din grupul de litere ΔεΝ.

Les lettres ont été considérées comme des marques d'assemblage (V. Pârvan, I. I. Russu), comme représentant un *album* de rois, grands-prêtres et autres dignitaires daces (C. Daicoviciu, H. Daicoviciu) et, plus récemment, comme des nombres constituant une sorte de légende mathématique du complexe astronomique représenté par les sanctuaires de Sarmizegetusa regia (A. Bodor, I. H. Crişan).

La construction, très simple, ne réclamait guère de marques d'assemblage, d'autant plus que d'autres constructions daces, bien plus complexes, n'en présentent pas. Il n'existe d'ailleurs aucun ordre logique dans la suite des lettres, et la répétition des lettres isolées ou des groupes de lettres, fréquentes dans le cas des marques d'assemblage, sont très rares sur les blocs de Sarmizegetusa regia.

L'hypothèse d'un *album* se heurte, elle aussi, à des obstacles. Les groupes de lettres n'ont permis la reconstitution logique, suivant une certaine règle, du nom d'aucun personnage dace important, connu grâce à d'autres sources.

L'hypothèse mathématique semble encore moins convaincante, car aucune règle ne gouverne la disposition des lettres. Il est difficile à admettre l'existence dans la même construction des nombres exprimés par des lettres-chiffres disposées en ordre croissant (unités + dizaines) ou décroissant (dizaines + unités), ou bien sans aucun ordre (unités + dizaines + unités, dizaines + dizaines + unités, dizaines + unités + dizaines, etc.). Sans nier catégoriquement la possibilité que certains groupes de lettres représentent des nombres, il est plus sage de renoncer à la tentation de donner une explication globale d'ordre mathématique aux lettres grecques incisées sur les blocs de Sarmizegetusa regia.

Ces blocs persistent à représenter une énigme.